

MEANDER

ROK LXXVII 2022: s. 187–192
ISSN 0025-6285
DOI: 10.24425/meander.2022.142258

MYROSLAW TROFYMUK

ORCID: 0000-0002-2593-8762

e-mail: m.trofymuk@gmail.com

Katedra Prasy Ukraińskiej, Wydział Dziennikarstwa, Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki

DIARIUSZ FILIPA ORLIKA*

THE DIARY OF PYLYP ORLYK

Streszczenie: Recenzja sporządzonego przez Walentynę Sobol wydania części *Diariusza* Filipa Orlika za lata 1725–1726. Publikacja pisma jednego z bohaterów ukraińskiej państwowości, powstałego na uchodźstwie, nabiera symbolicznego wymiaru zbiegając się z obroną Ukrainy przed agresją Moskwy.

Słowa kluczowe: Filip Orlik; literatura ukraińska; literatura nowołacińska

Summary: A review of Walentyna Sobol's edition of a part of the *Diary* of Pylyp Orlyk, covering the years 1725–1726. The publication of the work of one of the champions of Ukrainian statehood, written in exile, takes on a symbolic dimension as it coincides with Ukraine's struggle against Moscow's aggression.

Keywords: Pylyp Orlyk; Ukrainian literature; Neo-Latin literature

---

* *Filip Orlik (1672–1742) i jego Diariusz*, wyd. i oprac. Walentyna Sobol, *Wstęp z języka angielskiego na polski i ukraiński przeł. Denis Kajdałow, partie francuskie przeł. Wanda Fijałkowska, partie łacińskie przeł. Witold Tokarski*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2021, 532 s.

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego ukazała się książka *Filip Orlik (1672–1742) i jego Diariusz*. Publikację powiązano z przypadającą w tym roku podwójną rocznicą – 350 rocznicą urodzin i 280 rocznicą śmierci – hetmana ukraińskiego, sprzymierzeńca politycznego Iwana Mazepy, utalentowanego twórcy barokowych panegiryków, autora *Konstytucji* z 1710 r. i olbrzymiego zbioru korespondencji z władcami i elitami politycznymi Rzeczypospolitej, imperium osmańskiego, Krymu, Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, Szwecji, papieżem, a także Kozakami Siczy Zaporoskiej i mieszkańcami Ukrainy. A do tego, jak głosi recenzowana książka (s. 19),

hetman był inicjatorem nie tylko pierwszej ukraińskiej, ale i w ogóle pierwszej emigracji politycznej w Europie. Koncepcje ojca i syna Orlików wyprzedzały swój czas, zawierały pojęcie „prawa narodów”, które upowszechniło się w Europie dopiero w XIX w. i później.

Niezwykle cennym dokumentem piśmiennym w spuściźnie Filipa Orlika¹ jest spisywany przez niego na uchodźstwie *Diariusz podróżny*. Książka Walentyny Sobol zawiera sporządzone z rękopisu wydanie tekstu *Diariusza* z dwóch lat: 1725–1726 oraz zapisków ze stycznia 1727 r. Ta zasadnicza część książki poprzedzona jest wprowadzeniem w wersji polskiej (s. 9–27) oraz w języku angielskim (s. 28–46), dzięki czemu z postacią Orlika oraz fenomenem jego *Diariusza* będą mogli się zapoznać czytelnicy nie tylko w Polsce, ale też na świecie².

Badania nad *Diariuszem* mają długą historię. W podrozdziale *Wstępu* o tytule sugerującym ton polemiczny – *Stan badań nad pamiętnikiem Orlika: megalomania czy powrót do źródeł?* (s. 16–22) – Sobol szkicuje losy dwóch znanych kopii rękopisu od ich sporządzenia oraz pokrótce przedstawia badania nad tekstem³. Ważna informacja pojawia się na początku następnego podrozdziału: oryginalny rękopis *Diariusza* znajduje się obecnie

---

¹ W anglojęzycznych publikacjach używa się formy imienia hetmana zbliżonej do ukraińskiej: Pylyp Orlyk (ukr. Pyłyp Orłyk). W zgodzie z polską praktyką używam polskiej formy.

² W tej recenzji będę się odnosić wyłącznie do polskiej wersji *Wstępu*.

³ O zainteresowaniu postacią Orlika w Polsce świadczą także niedawne prace: D. Bzorek, *Idea wolności w ego-dokumentach Filipa Orlika oraz Karola Chojeckiego*, *Studia Polsko-Ukraińskie* 2, 2015, s. 91–97; id., *Filip Orlik i Franciszek II Rakoczy w ujęciu porównawczym*, *Studia Polsko-Ukraińskie* 8, 2021, s. 157–164; M. Walczak-Mikołajczakowa, *XVIII-wieczna Bułgaria oczyma hetmana Filipa Orlika (na podstawie Diariusza podróznego 1720–1723)*, *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* 7, 2018, s. 125–134; ead., A. Mikołajczak, *Kilka uwag o języku i kontekście*

w Archiwum Dyplomatycznym Ministerstwa Spraw Zagranicznych Francji w La Courneuve pod Paryżem (s. 22–23). Orlik zaczął go spisywać w 1720 r. na emigracji w Szwecji i kontynuował przez kolejne trzynaście lat. Zapiski z lat 1725–1726 powstawały podczas pobytu w Salonikach.

Przygotowując swoje wydanie Walentyna Sobol korzystała z oryginalnego rękopisu, choć wspomagała się także powstałymi później kopiami i faksymiliami. Jest to znaczący postęp w porównaniu z dotychczasową praktyką publikacji tej partii *Diariusza* w postaci fototypicznych i cyfrowych reprodukcji, a edycja będzie mogła być podstawą studiów nad tekstem. Podjęto co najmniej trzy próby uprzystępnienia rękopiśmiennego oryginału *Diariusza* w postaci faksymile: w tomach V i VI serii „Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts”, a także w kijowskim wydawnictwie Tempora⁴. Także w książce Sobol wydaniu tekstu towarzyszy faksymile, co umożliwi czytelnikowi weryfikację wydania i samodzielne badania nad tekstem.

Nie jest to jednak pierwsza edycja w ogóle. Wydanie pierwszej partii z trzech tysięcy stron – jedyne do tej pory wydanie *Diariusza* – sporządził Jan z Tokar Tokarzewski-Karaszewicz i ogłosił drukiem zapiski od r. 1720 (od 10 października, czyli od samego początku *Diariusza*) do początku r. 1723 (styczeń i luty)⁵. Wydanie jest poprzedzone krótkim wprowadzeniem z ogólnym opisem rękopisu i krótkim przedstawieniem biografii Filipa Orlika. Nie całkiem jest zrozumiałe i czytelnikowi należałoby się wyjaśnienie, dlaczego Sobol w swoim wydaniu zdecydowała się zacząć tekst *Diariusza* właśnie od r. 1725 zamiast podjąć go tam, gdzie zatrzymuje się Tokarzewski-Karaszewicz.

Struktura obu publikacji jest podobna. Część wstępna książki Sobol zawiera lakoniczne, ale pouczające wprowadzenie do biografii autora *Diariusza* (s. 11–16), jak już wspomniano, zwięźle przedstawia stan badań nad jego spuścizną literacką (s. 16–22), a następnie opisuje źródła wykorzystane w pracy z rękopisem i charakteryzuje sam rękopis (s. 22–26) oraz nakreśla podstawowe zasady, jakimi kieruje się autorka w przygotowaniu edycji (s. 26–27).

Zasadnicza część książki, zatytułowana *Diariusz*, zawiera dobrze skomentowany tekst w języku polskim (przeplatany tłumaczeniami na polski partiami w innych językach): wydanie oryginału. Dla każdego, kto miał okazję się zetknąć z rękopisem *Diariusza*, będzie jasne, że wydawczyni wykazała się w opracowaniu tekstu profesjonalizmem i zdyscyplinowaniem. Po tej części następuje użyteczny dodatek w postaci słowniczka najczęstszych terminów łacińskich (s. 507–508) oraz niezbędne części takiej publikacji: wykaz skrótów (s. 509),

---

kulturowym *Diariusza* podróznego *hetmana Filipa Orlika*, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* 28, 2021, nr 2, s. 159–172.

⁴ *The Diariusz podróży of Pylyp Orlyk (1727–1731)*, wstęp O. Pritsak, Harvard University Press, Cambridge, MA 1988 (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts 6); *The Diariusz podróży of Pylyp Orlyk (1720–1726)*, wstęp O. Subtelny, Harvard University Press, Cambridge, MA 1989 (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts 5); Пилип Орлик, *Діаріуш подорожній, який в ім'я Тройці найсвятішої, розпочатий в року 1720 місяця жовтня дня 10-го*, t. I–V, oprac. O. Ковалевська, І. Дмитришин, Tempora, Київ 2013.

⁵ Tom z kartą tytułową w trzech językach: ukraińskim, polskim i francuskim zawiera wstęp i przypisy po ukraińsku: *Diariusz Filipa Orlika*, wyd. J. Tokarzewski-Karaszewicz, Warszawa 1936 (Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego 17).

bibliografia (s. 510–521), streszczenie angielskie, w tym opis zawartości zamieszczonej w wydaniu części *Diariusza* (522–523) oraz indeksy osób i nazw geograficznych (s. 524–532).

Jeśli porównamy dostępne wydania *Diariusza* – to z 1936 i recenzowane – spostrzeczemy, że Tokarzewski-Karaszewicz umieszcza na marginesie oryginalną paginację Orlika oraz numerację kart wprowadzoną zapewne we francuskim archiwum. W wydaniu Sobol numeracja stron oryginału została wprowadzona w nawiasach kwadratowych w tekście, nie jest jednak jasne, który system paginacji odzwierciedla, ponieważ owe liczby w nawiasach kwadratowych (zapewne numery stron w kolejnych tomach rękopisu) nie odpowiadają liczbom, które widzimy w faksymile (paginacja Orlika oraz numery kart dodane w archiwum). Porównywanie tekstu wydania (s. 49–205) z zamieszczonym po nim faksymile (s. 207–506) będzie wymagało od czytelnika pewnej ekwilibrystyki.

Kolejną różnicę między technikami edytorskimi zastosowanymi w dwóch wydaniach widać w tym, że sto lat temu jeszcze nie było pilnej potrzeby tłumaczenia na język polski partii w językach łacińskim i francuskim, a także staroukraińskim lub staro-cerkiewno-słowiańskim. Wydanie Sobol zawiera tłumaczenie wszystkich zwrotów w językach obcych. To naturalne, że nad tak skomplikowanym tekstem pracował mały zespół, w którym do autorki dołączyli tłumacze z francuskiego i łaciny.

Czytając zapiski Orlika, na każdym kroku widzimy wyraźne przejawy bogactwa stylistycznej ekspresji utalentowanego autora późnobarokowego: cytaty oraz kryptocytaty zarówno z pogańskiej tradycji antycznej (głównie łacińskiej), jak i biblijnej, a także z ukraińskiego folkloru. Analiza cech literackich, językowych i stylistycznych *Diariusza* Filipa Orlika, w istocie ostatniego znanego nam dzieła hetmana, będzie w pełni możliwa dopiero po opublikowaniu całego korpusu tekstów.

Złożyło się tak, że ta książka trafiła do sprzedaży na początku kwietnia 2022, kiedy – odbiegam tutaj od stylu pisarstwa akademickiego – dzisiejsi rodacy Filipa Orlika w wyniku nowej rosyjskiej agresji oddają życie na polach bitew w wojnie naszych czasów, tak jak oddawali je od ośmiu lat, a miliony wbrew swojej woli stały się uchodźcami, zmuszonymi do szukania bezpiecznej przystani poza Ukrainą, aby zapewnić przetrwanie narodu. Z perspektywy dnia dzisiejszego można w zapiskach Orlika dostrzec głęboki sens egzystencjalny. Tekst *Diariusza* – spisane w pierwszej połowie XVIII wieku – odczytuje się jak opowieść o podejmowanych w sytuacji skrajnego zagrożenia – po rzezi baturyńskiej 1708 r., po całkowitym zniszczeniu przez reżim moskiewski Siczy Zaporoskiej w r. 1709 r. – wysiłkach podtrzymywania oporu i zamiarach odbudowy niezależnej państwowości. Projekt tego państwa ukraińskiego – pragmatyczną wizję ukraińskiej elity politycznej – prezentuje tekst *Konstytucji* z 1710 r. (*Pacta et constitutiones legum libertatumque exercitus Zaporoviensis*) wraz z korespondencją Filipa Orlika, a także inne ówczesne dokumenty archiwalne. Dziś, po upływie nieco ponad trzystu lat, sytuacja się powtarza.

Recenzowana książka to już druga publikacja jubileuszowa ku czci Filipa Orlika. Mimo nieprzewidzianych okoliczności ukazał się w Ukrainie tom zatytułowany *Konstytucyjna tradycja ukraińskiej państwowości*⁶, który rozpoczynają teksty *Konstytucji* z 1710 r. i *Księ-*

⁶ *Конституційна традиція української державності*, oprac. С. Головатий et al., Всеукраїнська Правозахисна Організація „Меморіал” ім. В. Стуса – Юридичне Видавництво „Право України”, Київ 2021.

*gi istnienia narodu ukraińskiego (Книга буття українського народу, przed 1848 r.; utwór często uważany za XIX-wieczną konstytucję ukraińską), po czym następują akty konstytucyjne z wieków następnych – XX i XXI. Całość tych tekstów świadczy o trwałym, wielowiekowym pragnieniu Ukraińców zachowania i obrony swoich demokratycznych tradycji, swoich *leges libertatesque*.*

Mam nadzieję, że to jaskółki zwiastujące nadejście wiosny... Wiosna polega na tym, że przynajmniej w części Europy nastroje się dziś zmieniają. Wygląda na to, że mieszkańcy różnych krajów uświadomili sobie swoją jedność w obliczu wspólnego zagrożenia, ugruntowali gotowość do obrony naszego wspólnego demokratycznego świata. Jednoczy nas trwanie przy wspólnej pozycji światopoglądowej. Chodzi o obronę na polu bitwy, ale także w strefie kultury. Dlatego eleganckie wydanie *Diariusza* Filipa Orlika, sporządzone przez Walentynę Sobol i opublikowane w Wydawnictwie UW, na dobrym poziomie naukowym, jest sukcesem o randze symbolu. Nabierającym szczególnego znaczenia, gdy znów zagrożone są *libelli* i ludzie, muzea i archiwa, a także *urbes* i cały *orbis*, który jeszcze wczoraj zdawał się dość pewny.

Argumentum

Censura libri Valentinae Sobol, in quo pars Commentariorum Philippi Orlik, ducis Ucrainiensis illustrissimi, annis 1725–1726 scripta editur. Eo magis autem Commentarii Philippi Orlik hodie se lectori commendant, quod eodem tempore in lucem prolati sunt, quo copiae Moscovienses Ucrainam rursus aggrediebantur.

Bibliografia

- Bzorek, D., *Idea wolności w ego-dokumentach Filipa Orlika oraz Karola Chojeckiego*, *Studia Polsko-Ukraińskie* 2, 2015, s. 91–97
- Bzorek, D., *Filip Orlik i Franciszek II Rakoczy w ujęciu porównawczym*, *Studia Polsko-Ukraińskie* 8, 2021, s. 157–164
- Головатий, С. et al. (оргас.), *Конституційна традиція української державності*, Всеукраїнська Правозахисна Організація „Меморіал” ім. В. Стуса – Юридичне Видавництво „Право України”, Київ 2021
- Ковалевська, О., І. Дмитришин (оргас.), Пилип Орлик, *Діяриш подорожній, який в ім'я Троїці найсвятішої, розпочатий в року 1720 місяця жовтня дня 10-го*, т. I–V, Темпора, Київ 2013
- Pritsak, O. (wstęp), *The Diariusz podróżny of Pylyp Orlyk (1727–1731)*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1988 (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts 6)
- Subtelny, O. (wstęp), *The Diariusz podróżny of Pylyp Orlyk (1720–1726)*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1989 (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts 5)
- Tokarzewski-Karaszewicz, J. (wyd.), *Diariusz Filipa Orlika*, Warszawa 1936 (Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego 17)

Walczak-Mikołajczakowa, M., *XVIII-wieczna Bułgaria oczyma hetmana Filipa Orlika (na podstawie Diariusza podróżnego 1720–1723)*, Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie 7, 2018, s. 125–134

Walczak-Mikołajczakowa, M., A. Mikołajczak, *Kilka uwag o języku i kontekście kulturowym Diariusza podróżnego hetmana Filipa Orlika*, Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza 28, 2021, nr 2, s. 159–172